

**Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Embertani tanszék**

**XXXII. OTDK
Biológia Szekció**

Különleges formájú jelképes trepanációk a Kárpát-medencében

**Váradi Orsolya Anna
Biológus MSc 2. évfolyam**

**Témavezető: Dr. Bereczki Zsolt
SZTE TTIK Embertani Tanszék**

**Szeged
2014**

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	3
Trepanációk.....	3
Fejtetősebek.....	3
A jelképes trepanációk hazai kutatása.....	4
Jelképes trepanációk kutatása a Kárpát-medencén kívül.....	7
Avarok.....	9
Honfoglaló magyarok.....	9
Az avarok és a honfoglaló magyarok kultúrájának közös vonásai.....	10
Vallás és temetkezés.....	10
Samanizmus.....	11
Lélekvesztéses betegségek gyógyítása.....	12
Célkitűzés.....	13
Anyag és módszer.....	14
Eredmények.....	15
Általános megfigyelések.....	15
Esetleírások.....	16
Értékelés.....	28
Összegzés.....	30
Irodalomjegyzék.....	31
Köszönetnyilvánítás.....	38
Tételes szerzői hozzájárulás.....	39
Függelék.....	40

BEVEZETÉS

Trepanációk

Trepanáció vagy koponyalékelés alatt azon mesterséges beavatkozásokat értjük, melyek során szándékosan csontanyagot távolítanak el a koponyából (Aufderheide-Rodríguez-Martín, 1998; Arnott et al., 2003; Ortner, 2003; Waldron, 2008). A magyar antropológiai gyakorlatban három altípust különítenek el: a sebészi, a jelképes és a kultikus trepanációt (Bartucz, 1950, Nemeskéri et al., 1960). Ha a beavatkozást *intra vitam* végzik, két féle trepanációról is beszélhetünk, sebészi-, illetve jelképes trepanációról. A kultikus trepanációkat *post mortem* készítették.

A sebészi trepanáció (trépanation chirurgicale) esetében a csont mindhárom rétegét átvágják, és megnyitják az élő alany koponyáját (Bartucz, 1950, Nemeskéri et al., 1960). Jelképes trepanáció (trépanation symbolique) esetén a koponyatető valamely részéből a tabula externa egy darabját távolítják el, esetleg a szivacsos állománnyal együtt.

A trepanációkat bár teljesen megtervezett, szándékos beavatkozások, a paleopatológiai jelenségek csoportosítása során általában a traumák közé sorolják (Steinbock, 1976; Ortner, 2003).

Fejtetősebek

A jelképes trepanáció Nyugat-Európában kevésbé ismert jelenség, bizonyos steppei népek kultúrájának jellemző eleme (Nemeskéri et al., 1960; Boev, 1968; Éry, 1988; Grynaeus, 1996; Fóthi et al., 2001; Bernert et al., 2006; Russeva, 2012; Reshetova, 2012; Bereczki et al., 2013). Mednikova egészen a felső paleolitikumig visszavezeti a szokás eredetét (Mednikova, 2001, 2003).

Bartucz (1966) tudománytörténeti kutatása szerint a XIX. végén Párizstól északnyugatra neolit dolmenekben a jelképes trepanációkhoz nagyon hasonló bregma-sebeket fedeztek fel, illetve a Kanári-szigetek őslakosainak maradványain is találtak hasonló léziókat. Első szakszerű leírásuk 1896-ból származik Luschan, berlini professzortól, aki kanári-szigeteki guanch koponyák 10%-án talált olyan csontsebeket, amelyek semmilyen csontbetegséggel nem hozhatók kapcsolatba. A 210 megvizsgált koponya közül 21 volt

trepanált, ezek léziói pedig egy kerek forma kivételével mindegyiken ovális alakúak voltak. A sebzések nagyméretűek voltak, átmérőjük 25-70 mm között változott. A trepanált koponyák között egyaránt voltak férfi és női maradványok is, többségük idősebb egyénekhez tartozott. Luschan felismerte, hogy ez a jelenség sebészi beavatkozással magyarázható. Virchow úgy vélte, hogy ezeket a sebzéseket maró szerekkel készítették. A vitát végül Bockenheimer eredményei döntötték el, aki állatkísérletekkel igazolta, hogy maró hatású kenőcsökkel hasonló formájú és felszínű sebeket lehet okozni (Bockenheimer, 1922). Luschan tanítványa, Detloff von Behr 1908-ban további guanch temetkezések vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy gyermekeken egyáltalán nem végeztek bregma-sebzéseket (Behr-Vanselow, 1908).

Bár a steppei népek jelképes trepanációi igen hasonlóak ezekhez a guanch bregma-sebekhez, de morfológiai karakterükben, kontextusukban különböznek, illetve a két hagyomány térben és időben is egyaránt jól elkülöníthető (Nemeskéri et al., 1965). A két népcsoport jól ismert muzulmán kapcsolatrendszere és az arab orvoslás közvetítő hatása azonban közrejátszott abban, hogy a szokás ilyen nagy távolságban fekvő területeken is megjelent (Bereczki, 2013).

A jelképes trepanációk hazai kutatása

A sebészi és a jelképes trepanációk a honfoglalás kori leletanyagban igen gyakoriak (Anda, 1951; Nemeskéri et al., 1960; 1965; Bartucz, 1966; Szathmáry, 1982; Dienes, 1983; Grynaeus, 1996, 1999; Tomka, 2000; Bereczki-Marcsik, 2005; Bernert et al., 2006; Józsa-Fóthi, 2006; Szathmáry-Marcsik, 2006; Bereczki et al., 2007; Józsa-Fóthi, 2007, 2008, 2011; Pálfi et al., 2012; Bereczki et al., 2013).

A magyarországi trepanációkutatás Bartucz Lajos 1950-es munkája nyomán használja a jelképes, vagy szimbolikus trepanáció elnevezést (Bartucz, 1950). A Kárpát-medencében meglehetősen sok lelet került elő. Az első jelképesen trepanált koponyát Magyarországon 1834-ben találták Benepusztán (Ladánybene mellett). Ekkor tárták fel a később csak Bene vitézként emlegetett férfi maradványait. Hazánk egyik első régészeti elemzése, Jankovich Miklós tanulmánya szintén ehhez a lelethez köthető. Kezdetben kardvágásként értelmezték (Jankovich, 1835; Bartucz, 1938) és csak a későbbiekben írták le rituális beavatkozásként (Anda, 1951; Nemeskéri et al., 1960).

Bartucz Lajos 1950-es művében négy népvándorlás kori koponyát mutat be, többszörös jelképes trepanációkkal (Bartucz, 1950). Az eseteket a csendes-óceáni szigetvilág sebészeti trepanációival és a nyugat-európai neolitikum fejtetői sebzéseivel összefüggésben igyekezett értékelni. Mai ismereteink tükrében már belátható, hogy ezek az időkben és térben egymástól távol eső jelenségek valószínűleg nincsenek kapcsolatban egymással (Bereczki, 2013). A tanulmány mégis nagy jelentőségű, mivel szemléletmódja és pontos leírásai kijelölték az irányt a későbbi kutatások számára.

A következő gyűjtés Anda 1951-ben publikált tanulmányában jelent meg, melyben a szerző az addigi kutatástörténet áttekintése után 13 sebészi és 13 jelképesen trepanált honfoglalás kori koponyát írt le (Anda, 1951). A szimbolikus trepanációkat Bartucz Lajossal ellentétben ő még inkomplett trepanációként említi, és a kivitelezés eszközeként dörzsfűrőt feltételez. Ebben a cikkben írta le azon feltevését is, hogy a mohamedán orvoslás hatással lehetett a honfoglalók koponyamodifikációs szokásaira.

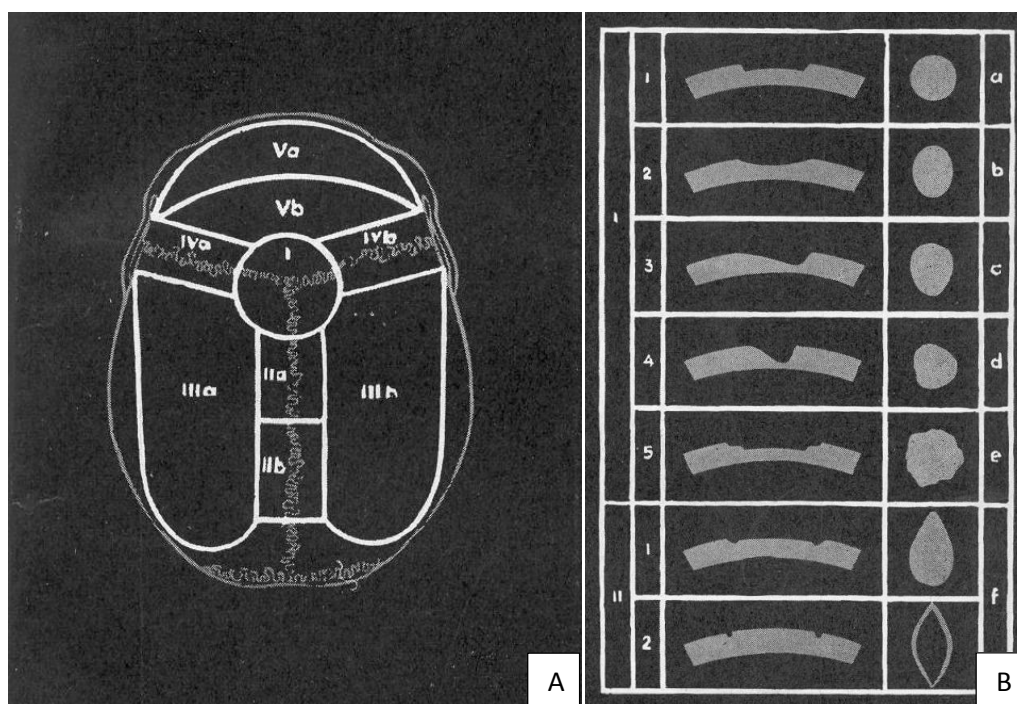
Az első igazán nagy, átfogó tanulmány 1960-ban jelent meg Nemeskéri és munkatársai tollából (Nemeskéri et al., 1960). 97 jelképesen trepanált koponyát gyűjtöttek össze 9500 egyén maradványainak átvizsgálása során. Számba vették minden érintett egyén elhalálozási életkorát, nemét, táblázatba foglalták és rendszerezték a léziók méretét, alakját, lokalizációját, számát, gyógyultságának fokát. Az általuk bevezetett lokalizációs zónák (1. ábra) a mai napig használatosak (Mednikova, 2001; Bereczki et al., 2013). Ők már következetesen a jelképes trepanáció megnevezést használták, elvetve ezzel azt a feltételezést, hogy félbehagyott sebészi beavatkozásokról lenne szó (Nemeskéri et al., 1960). Megkísérelték rekonstruálni a korabeli készítéstechnikát is bonctermi anyagon. A kísérletek eredményeként azt tapasztalták, hogy egy éles pengével, véső és kaparó mozdulatokkal hasonló formájú sebeket lehet létrehozni, mint amilyenekkel a vizsgált archeológiai anyagon találkoztak.

Megállapították, hogy a jelképes trepanációk jelentős része a honfoglalás korára és az Árpád-korra datálható (Nemeskéri et al., 1960). Négy avar kori koponyán is találtak jelképes trepanációt, de a vizsgált minták túlnyomó többsége a Kr. u. IX. századtól a XI. századig tartó időszakból származott. Minthogy a jelképes trepanáció minden jel szerint a pogány hitvilághoz köthető jelenség, a kereszténység megerősödésével, a temetkezési rítusok megváltozásával a XII. század végére lassan eltűnt.

Nemeskériék régészeti és embertani adatokra hivatkozva felvetették a Kr. u. X. századi avar túlélés lehetőségét is (Nemeskéri et al., 1960). Az avar kori esetek kisszámú

előfordulását kétféle elmélettel igyekeztek magyarázni: vagy olyan emberek éltek együtt az avarokkal, akik a honfoglalókkal azonos forrásból ismerték ezt a rituális beavatkozást, vagy a X. századot megelőző avarok átvették a magyarok szokásait.

A jelképes trepanációkkal kapcsolatban a következő (mára alapvetésnek számító) megállapításokat adták közre: túlnyomó többségük 10-20 mm-es átmérőjű, kerekded formájú („a” jelölésű a szabályos kör, illetve ennek „rontott” verziói „b-től e-ig”, 1. ábra), általában teljesen, néha csak kontúrszerűen kivésett csontsebek (Nemeskéri et al., 1960). A formák a kerekdedtől az oválison át („a-e” formák) a szilvamag alakig variáltak („f” forma, 1. ábra). A többszörös trepanációk csupán az anyag kb. egyharmadát teszik ki. A gyógyulás hosszát vizsgálva arra jutottak, hogy az alanyok túlnyomó többsége hosszú idővel, évekkel-évtizedekkel túlélte a beavatkozást, melyet már felnőtt korban végeztek el rajtuk.

1. ábra: 1A: Koponyázónak felosztása; 1B: a jelképes trepanációk alaki besorolása (Nemeskéri et al., 1960).

Lipták és Marcsik (1971) közöltek leírást a szarvasi honfoglalók maradványairól. Két olyan koponyát is megemlítenek, melyeken egyszerre több, különböző készítési és gyógyulási fázisban lévő lézió figyelhető meg. Ezek a leletek segítenek cáfolni azt a gyakori

feltételezést, hogy a jelenséget pusztán kisebb erejű ütések, fejbőrbetegségek, esetleg lágyrészdaganatok váltanák ki (Bereczki, 2013).

Kustár és Szikossy 1995-ben publikált több, szilvماغ formájú jelképes trepanációt a karosi honfoglalás kori temetőből (Kustár-Szikossy, 1995).

Grynaeus Tamás 1996-os könyvében a honfoglaló és Árpád-kori magyarok gyógyítási szokásait elemzi (Grynaeus, 1996). Ebben a műben 157 jelképes trepanációt gyűjtött össze, azonban ezeket nem elemezte részletesen. Az adatok nagy részét korábbi munkákból vette át.

2005-ben Bernert a Vörs-Majori-dűlő honfoglalás kori temető traumás esetei között 12 jelképes trepanációt publikált (Bernert, 2005). Munkatársaival egy évvel később egy nagyobb gyűjtést is közreadtak (Bernert et al., 2006). 91 lelőhely anyagát vizsgálták át, melyből 65 jelképesen trepanált koponya adatait írták le.

2013-ban az SZTE TTIK Embertani Tanszékének kutatócsoportja több szilvماغ alakú jelképes trepanációt közölt, mely között kivételesen jó megtartású avar eset is volt (Bereczki et al., 2013).

Jelképes trepanációk kutatása a Kárpát-medencén kívül

A kárpát-medencei lelethez nagyon hasonló jelképes trepanációk előkerültek Bulgáriában is. Az első bolgár leletet az egykori főváros, Pliska közelében találták, a XX. század elején, de a jelenség komolyabb kutatása csak később kezdődött (Boev, 1959). A század második felére lendült fel a jelképes trepanációk kutatása. Boev először 1959-ben, majd a '60-as évek során több alkalommal publikált ebben a témában (Boev, 1959; 1964; 1965; 1968; 1970). Az 1968-as cikkében 22 jelképesen trepanált koponyáról számolt be, melyek a Kr. u. VII-XIV. századi Volga-vidékről származtak. Ő is említést tett a mohamedán orvoslás jelképes trepanációra gyakorolt hatásáról, illetve az ősi kínai moxa gyógyászat kauterizációs hagyományairól is (Huard-Wong, 1958; 1959). Az elemzést Nemeskériék nyomdokain járva végezte.

Tóth több szimbolikus trepanációs esetet is talált Baskíriában (Kr. u. IX-X. század, Nemeskéri, et al., 1960) és Mongóliában (Tóth, 1962). Akimova (1964) a Kr. u. VII-IX. századi Bolsie Tarhani temető proto-bolgárjait vizsgálva a Boev (1968) által leírt léziókhoz hasonló véseteket talált. A volgai bolgár trepanációs esetek elkészítésének módja, alakja

teljesen megegyezik a hazánkban megfigyelttel. 2001-ben ezt az anyagot Fóthi és munkatársai újra átvizsgálták (Fóthi et al., 2001). Ennek nyomán 12 jelképesen trepanált koponyáról adtak számot. Ebben az anyagban nem csak a „szokványos” kisebb, kerekded vésetek fedezhetők fel, hanem olyanok is, melyeket fúrással hoztak létre. Előfordultak szilvamag alakú és ovális jelképes trepanációk is. A temető taxonómiai elemzése a magyarokéhoz hasonló eredményt mutatott.

Derums a Baltikum trepanációs szokásaival foglalkozott (Derums, 1970). 1983-ban pedig Litvániából írt le Kr. u. XI-XVI. századi jelképes trepanációkat (in: Grynaeus, 1996). Jordanov és munkatársai írták le (Jordanov et al., 1988) a Dobrudzsa környéki leletek közt talált jelképesen trepanált Kr. u. IX-X. századi eseteket. Éry (1988) a Volga-menti bolgárok tankejevukai temetőjéből előkerült jelképes trepanációk leírását adta közre, és hangsúlyozta a magyar és a bolgár szokás azonosságait.

2001-ben jelent meg Mednikova munkája, melyben az eurázsiai trepanációs szokásokról, így a jelképes trepanációkról is beszámolt (Mednikova, 2001). A hagyomány előzményeként a prehistorikus fejtetősebeket említi. Mint írta, a közép-ázsiai nomádok nyugatra vándorlásával a jelképes trepanáció készítésének gyakorlata a Brit-szigetekig jutott (Mednikova, 2003).

2012-ben Russeva egy bizánci peremterületen fekvő kora középkori temetőben írt le jelképesen trepanált eseteket (Russeva, 2012). Mivel a Bizánci Birodalom keresztény állam volt, a jelenség hátterében a szomszédos pogány népektől átvett gyógyító szokásról beszélhetünk ezen koponyák esetében.

Ugyanebben az évben Reshetova a Kr. u. VIII-IX. századi sebészi és jelképes trepanációkról publikált a Don és Donyec vidékéről (Reshetova, 2012). Az általa leírt jelképes trepanáció lokalizációja és morfológiája nem különíthető el egyértelműen a tompa tárgyak ütésétől származó depressziós zúzódásoktól (Bereczki, 2013).

Avarok

Az avarok első európai feltűnése Kr. u. 557-re tehető (Fülöp-Lendvai, 1996; Vida, 2003). Eredeti szállásterületükről való elvándorlásukat többféle elmélet is magyarázza. Valószínűsíthető, hogy a Zsuan-Zsuan Birodalom felbomlása miatt indultak nyugat felé. Ugyan a Bizánci Birodalomba bebocsátást nem kaptak, a keleti határon szövetségesként harcoltak, mialatt több nomád népet hajtottak uralmuk alá. Ennek eredményeként Kr. u. 562-re központi szállásterületük az Al-Duna környékére került (Fülöp-Lendvai, 1996). Később a türkök közeledése miatt kénytelenek voltak elhagyni ezt a régiót és elindultak a Kárpát-medence felé, melyet ekkor a gepidák, a dákok, a szarmaták és a langobardok laktak. A gepida-langobard csatározásban a langobardok oldalán harcoltak Baján kagán vezetésével. A langobardok erős szövetségeseiktől tartva felajánlották a Dunántúlt számukra, majd kivonultak a Kárpát-medencéből.

Az avarok kárpát-medencei honfoglalása Kr. u. 568-ra tehető (Fülöp-Lendvai, 1996; Vida, 2003). Bizánccal folytonos háborúzásban álltak, így a béke érdekében magas adókat, hadisarcot vetettek ki a birodalomra. Ennek köszönhetően a temetőikben igen gazdag mellékleteket hagytak hátra. A Bizánctól elszenvedett 626-os vereségük után hatalmuk hanyatlásnak indult, az uralmuk alatt élő népek sorra fellázadtak ellenük. A késő avar korra ugyan szilárdan berendezkedtek az országban, de a kagáni hatalom meggyengült. 800 táján az Avar Birodalom Nagy Károly támadásának következtében felbomlott (Fülöp-Lendvai, 1996). Temetkezési szokásaik alapján elmondható, hogy sámánhitük klasszikus keleti nomád egyistenhit volt, az egek urában hittek. Temetkezésük rang szerint különböző módon történt (Szőke, 2003).

Honfoglaló magyarok

Az első feljegyzés, amely valószínűsíthetően őseinkről számol be, a Kr. e. V. századból származik Herodotostól (Kristó-Makk, 2002). Ekkor a Don környékét népesítették be. Később a Dél-Urál vidékét elhagyva a magyarság a mai Baskíria területére érkezett. Kr. u. IX. századra már több írásos emlék is említi őket. Bíborbanszületett Konstantin utalást tesz arra, hogy a kazárok erősségeket emeltek a magyarok ellen. A törzsszövetség 840 táján még kazár fennhatóság alatt harcolt, de 854-re egy csoport kiszakadt a Birodalomból és délre vándorolt. A perzsiai határvidékre érkező csoport a XIV. századig megőrizte magyarságtudatát. A Volga vidékétől nyugatra tovább haladó másik csoport pedig Etelközben

telepedett le. Később az Etelközből való távozásra valószínűleg azért került sor, mert az eurázsiai népmozgások miatt menekülni kényszerülő besenyők maguk előtt tolták a magyarokat (Kristó-Makk, 2002).

Több lehetőség is felmerült azzal kapcsolatban, hogy pontosan hol jöttek be őseink a Kárpát-medencébe (Kristó-Makk, 2002). Szóba jöhet Verecke, az Uzsoki-, a Tatár-, a Radnai-hágó, illetve a Tölgyes- és a Békás-szoros is. A Kárpát-medence keleti felének birtokbavétele 895-re tehető. „896-ra már a frankok Kárpát-medencei uralmuk fenyegetettségét érezhették.” Ezután 2 évig tartott a berendezkedés, erről az időszakról nincsenek feljegyzések. „A Dunántúlt 900-ban szerezték meg a frankoktól, a mai Ausztria keleti felét, Dráva-Száva között és a Morva Fejedelemség Morva folyótól keletre eső részét.”

Az avarok és a honfoglaló magyarok kultúrájának közös vonásai

Mindkét népcsoportról elmondható, hogy a Kárpát-medencében való megtelepedésük előtt lovasnomád életmódot és aktív katonai tevékenységet folytattak (Hoppál, 1994; Vida, 2003). Temetőikben a lovas és részleges lovas temetkezés jellemzően előfordul (Révész, 2003; Szőke, 2003). Vallásuk steppei sámánhiten alapult. Mindkét etnikum kultúrájában kimutathatóak a türk behatások.

Vallás és temetkezés

A magyarok steppei eredetű vallása közvetett összefüggésbe hozható militáns viselkedésükkel, szokásaikkal. Úgy hitték, hogy akit ezen a világon megölnek, az a túlvilágon szolgálni fogja őket (Hoppál, 1994). A sámánizmuson alapuló társadalmakban a babonák a hétköznapiak szerves részét alkották, később a nagy világvallások egyes elemeit is magukba olvasztották. Az akkori emberek elképzelése szerint a világ három rétegre tagolható: a felsőre, ahol az istenségek és a szellemek laknak, a középsőre, amely a mi lakhelyünként szolgál, illetve az alsóra, ami a gonosz lelkek birodalma. A világokat a világoszlop, vagy világfa köti össze. A sámánok az egyedüliek, akik különböző szertartások folyamán képesek a világokkal kapcsolatot teremteni.

A halottakat díszruhájukban helyezték nyugalomra, a férfiak mellé helyezték fegyvereiket, méltóságjelvényeiket, a nők mellé pedig apróbb használati tárgyaikat is (Révész,

2003). A gazdag mellékletek között találhatunk továbbá ékszereket és gyakran lábszárcsontot tartalmazó lóbórt és lószerszámokat is. A hosszú túlvilági útra sokszor ételt is mellékeltek, többnyire a fej vagy a láb mellé állított agyagedényben, amely valamilyen pépes ételt tartalmazott. A kereszténység terjedésével a mellékletek folyamatosan eltűntek a sírokból.

A honfoglalás kori temetők jelentős részét vízjárta területekből kiemelkedő száraz részekben, dombháton hozták létre (Révész, 2003). A sírok sorokba, illetve csoportokba rendezettek. Némelyiket temetőárok veszi körül. A halottakat díszruhában helyezték nyugalomra. Az arisztokrata családok 4-8 síros családi temetőkben nyugodtak. A szerényebb leletanyagú középréteg és a módos köznép temetői között nincs éles határ. A köznépi temetők sírjainak számát nem csak az határozta meg, hogy hányan lakták a települést, hanem a temető használatának időtartama is. A sírok nyugat-keleti tájolásúak voltak.

Bár néhány temetőt még a Kr. u. XII. század első harmadáig is használtak, mint például Hajdúdorog–Temetőhegy, nagy részüket Szent László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) királyok rendeletére felhagyták, és halottaikat később már megszentelt földbe, templomköri temetőkben helyezték nyugalomra (Révész, 2003).

Samanizmus

A sámán szót a magyarság nem használta, csak az elmúlt 100 évben terjedt el hazánkban. Hagyományosan táltosaink, tudóink, garabonciásaink voltak. Ezen tisztségek nem ugyanazt a szerepkört fedték le (Falvay, 2006). „Samanizmusnak nevezzük azt a vallási jelenséget, melynek középpontjában egy eksztatikus személy, a sámán áll, akinek e hit szerint birtokában van az a képesség, hogy betegeket gyógyítson, és felvegye a kapcsolatot a túlvilággal, Ezt a terminust alapvetően az Ázsia északi részén élő ural-altáji és paleo-ázsiai népek vallásrendszerére és jelenségeire használjuk (Diószegi, 2006).”

Ebben a hiedelemrendszerben a sámánt maguk a természetfeletti erők választják ki és a jelölt először nagy betegségbe esik (Hoppál, 2010). Ez után, a beavatás során meg kell másznia a világfát, amit rendszerint a sámánlétra jelképez (Hoppál, 1994). Minden sámánszertartás szerves része a zene (Hoppál, 2010). Minden szellemnek és minden sámánnak megvan a maga dallama. A sámándobnak több funkciója van. Egyrészt a révületbe eséshez és a szellemek hívásához szükséges monoton ritmusokat szolgáltató hangszer,

másrészt a sámán lovaként szolgál a szellemek világában. Minden sámán számára egyedi dobót készítettek.

A sámánok feladata sokrétű volt. Egyrészt a szellemeket ők tudták megkérni, hogy segítsék a népet jó terméshez, ők voltak képesek a kiengesztelésükre, másrészt ők voltak képesek a gyógyításra (Hoppál, 2010). Ismerték a gyógyfüveket, különböző beavatkozásokat voltak képesek végezni, mint valószínűleg a trepanálás, illetve a szellemek segítségét tudták kérni, az ártó szellemeket pedig ők bírták távozásra az ember testéből (Dienes, 1983).

Lélekvesztéses betegségek gyógyítása

A magyarok úgy tartották, hogy a nemzetség életfájáról akkor születik meg a földre egy ember, amikor hajnalban keletről elröppen a lélekmadár (Dienes, 1983). Úgy hitték, hogy minden embernek két lelke van. Az egyik a testlélek, a másik pedig a szabadlélek. A testlélek további két részre osztható. Míg az élelélek a megfelelő élettani működésért felelős, addig az én-lélek az emocionális képességeket adja. Elsődleges megjelenési formája a lélegzet, mivel ez csak az élőket jellemzi. A szabadlélek a testen kívül is képes létezni, akár az ember életében is, viszont ha túl sok időre hagyja el a testet, akkor a test megbetegszik, végül meghal. A szabadlélek vagy árnyéklélek ezután a másvilágba távozik, az Ob torkolatán túlra.

A szabadlélek a sámánszertartások során is elválhat a testtől, akár csak alvás közben mint álomlélek. (Dienes, 1983.). Egyes népek fejléleknek nevezték és valószínűsíthető, hogy a magyarság is úgy gondolta, hogy ébrenlétkor a fejben található mint lélekmadár. Ez a lélek tekinthető az egyén, a test hasonmásának, és mivel az emberek az arcvonásaik segítségével ismerik fel egymást, az arcnak és a léleknek mindenképp kapcsolatban kell lenniük egymással.

Bár egyes elképzelések szerint a gonosz szellemeket akarták jelképes trepanáció segítségével kiszabadítani a koponyából, a beavatkozás hátterében feltehetőleg a lélekvesztéses betegségek gyógyítása állhatott: mintegy átjárót szimbolizálva visszautat biztosítottak az eltávozott szabadléleknek (Dienes, 1983). A tremjugáni osztjások, telentok úgy hitték, hogy a beteg jobb fülén át az elkapott lélek visszafújható a koponyába. A magyarok trepanációt valószínűleg akkor készítettek, ha a lélek a természetes nyílásokon át már nem tudott visszajutni. Úgy hitték, hogy a lélek minél régebben hagyta el a testet, annál nagyobbra nőtt, és visszajutása annál nehezebbé vált. Dienes úgy véli, hogy a szimbolikus

jelölés mérete és jellege arányos volt a lélek által testen kívül töltött idővel és a probléma súlyosságával. A jelképes trepanációt Nemeskéri és kollégái rituális gyógyító célzatú beavatkozásnak tartották (Nemeskéri et al., 1960), és őket követően számos hazai szerző átvette ezt a magyarázatot.

CÉLKITŰZÉS

Dolgozatom célja a 30 mm feletti átmérővel rendelkező szilvamac alakú vagy ovális jelképes trepanációs esetek összegyűjtése a Kárpát-medence különböző történeti időszakainak bioarcheológiai leletanyagából, valamint a kapott adatok értékelése a vonatkozó embertani, régészeti, történeti és néprajzi ismeretek tükrében.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A felhasznált adatok egy része korábbi összefoglaló munkákból származik (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996; Bernert et al., 2006). Fontos gyűjteményes adatsorokat és általános megállapításokat találtam Anda 1951-es cikkében, Bartucz Lajos 1950-es és 1966-os írásaiban. Korábbi esetleírások, gyűjteményi bejegyzések szintén segítettek a munkánkat. A vallási háttér magyarázatához elsősorban Hoppál Mihály és Dienes István munkáira támaszkodtunk.

Ahol szükséges volt a leletek elhalálozási korának vagy szexusának pontosítása, ott a történeti embertanban szokásos makromorfológiai módszereket alkalmaztam (Acsádi-Nemeskéri, 1970; Knussmann, 1988; Ubelaker, 1989; Buikstra-Ubelaker, 1994; Bass, 2005; White et al., 2011). A méretek pontos meghatározásához tolómérőt használtam.

A dolgozat alapját a koponyákról készült korábbi leírások, illetve a koponyák újrvizsgálata adta. A munka során nem volt lehetőség a posztkraniális vázak maradéktalan megfigyelésére, amely alapvető fontosságú adatokat szolgáltatna a jelképes trepanációk esetleges egészségi állapottal kapcsolatos indikációjáról. Ezért a munka folytatásaként a közeljövőben mindenképp érdemes lesz megvizsgálni a hozzáférhető posztkraniális maradványokat is. Szintén fontos későbbi feladat a további esetek felkutatása, mivel a növekvő esetszámmal egyre pontosabb képet kaphatunk arról, hogy az eltérő készítési mód összefügghet-e eltérő felhasználási célzattal.

EREDMÉNYEK

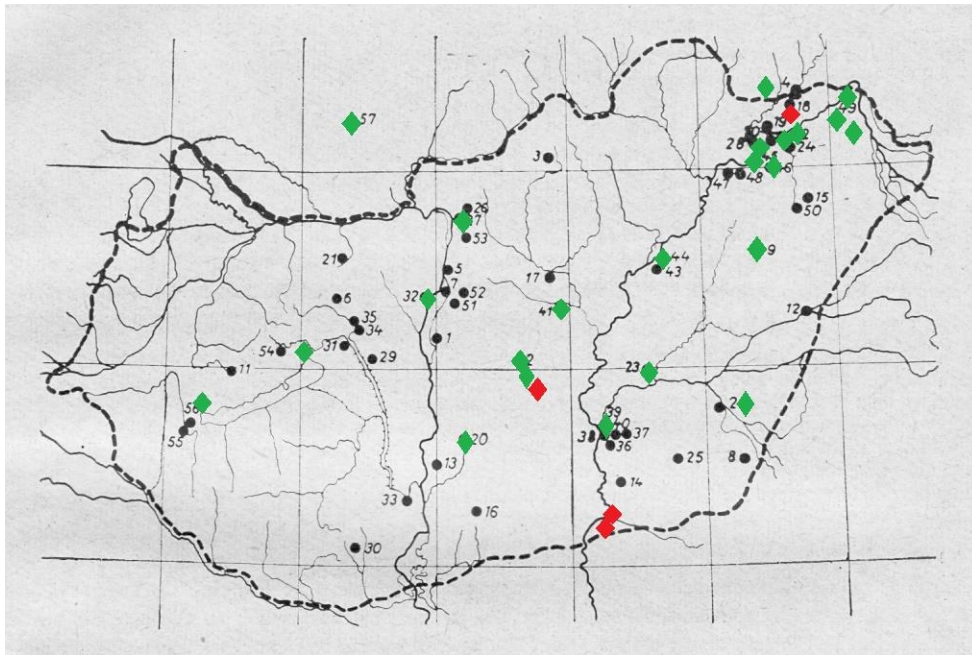
Általános megfigyelések

34 koponyán összesen 39 olyan léziót találtunk, amely megfelel az általunk szabott feltételeknek. Ezen koponyák és jelképes trepanációk adatai, illetve a hozzájuk kapcsolódó források a Függelék I. táblázatában találhatók.

Fontos megjegyezni, hogy a léziók 30 mm-es mérethatárának megválasztása a korábbi tanulmányok adatain és a saját tapasztalatainkon alapuló önkényes döntés volt, amelynél a szilvماغ formájú jelképes trepanációk leggyakrabban megfigyelhető méretarányait vettük figyelembe. Emiatt azonban kimaradtak volna az adatgyűjtésből olyan léziók is, amelyek néhány milliméterrel a leggyakoribb mérettartomány alá esnek, de egyértelműen a szokás részét képezik. Ezért A Függelék I. táblázatának legvégén 6 további koponyát is felsorolok, amelyek jelképes trepanációi formailag ide tartozhatnak, de a választott mérettartományon kívül estek. Elemzésemet a következetesség kedvéért kizárólag a mérettartományba beleeső léziók adatai alapján végeztem.

Férfiak esetében 11 koponyán találjuk meg a léziót a bal oldalon, 10 esetben a jobb oldalon, 2 esetben szimmetrikusan két oldalra rendezve, 2 esetben pedig a koponya középvonalában. Egy eset korábbi leírása nem értékelhető. A nőknél 3 esetben fordul elő bal oldalon a lézió, de jobb oldalon nem találtunk szilvماغ vagy ovális formájú jelképes trepanációt. Szimmetrikus elrendezést 1 koponyán találtunk, középvonalba rendezve pedig 3 esetben figyeltük meg az elváltozást. Egy esetben pedig szintén nem szolgáltatott elegendő információt a leírás az oldaliság eldöntéséhez (Függelék I. táblázat).

A 2. ábrán feltüntettem az általunk vizsgált koponyák lelőhelyeit. A térkép eredetije Nemeskéri és munkatársai 1960-as cikkében található (Nemeskéri et al., 1960). A fekete pontok a Nemeskériék által vizsgált koponyák lelőhelyét jelölik. A zöld rombuszok jelölik a szilvماغ formájú léziók lelőhelyeit, a piros rombuszok pedig azokat a temetkezési helyeket, ahol egyszerre több ilyen jellegű lézió is előkerült.

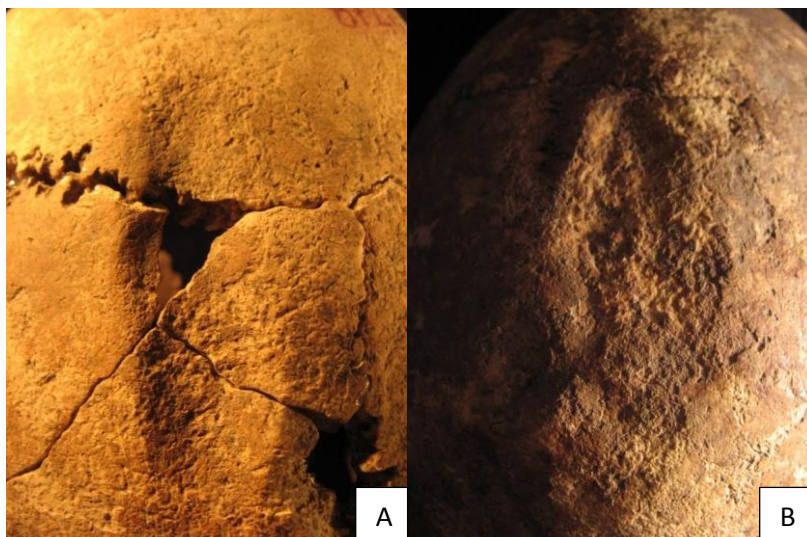

2. ábra: Szilvamag, illetve ovális jelképes trepanációk előfordulása a Kárpát-medencében (Nemeskéri et al., 1960 nyomán a szerző átdolgozása).

Esetleírások

Algyő-258. kútkörzet

A X. századi temető (Kürti, 1975, 1976, 1977) két sírjából került elő szilvamag, illetve ovális formájú lézió (Bereczki et al., 2013). A 23. sírban nyugvó Maturus nő koponyájának bal oldalán egy 58*21 mm-es hosszúságú, ovális, feltehetően 3 karéjban kialakított jelképes trepanáció található (3. ábra). A második érintett egyén a 28. számú sírban nyugodott. A Maturus férfi koponyájának jobb oldalára lokalizálható az 57*25mm-es szilvamag formájú véset (3. ábra).

3. ábra: Algyő-258. kútkörzet, X. század; 3A: 23. sír, 35*23 mm-s jelképes trepanáció egy Mat. nő koponyájának bal oldalán; 3B: 28. sír, 57*25 mm-s jelképes trepanáció egy Mat. férfi koponyájának jobb oldalán (Bereczki Zsolt felvételei).

Algyő-MOL 1. lelőhely (KÖH: 42402)

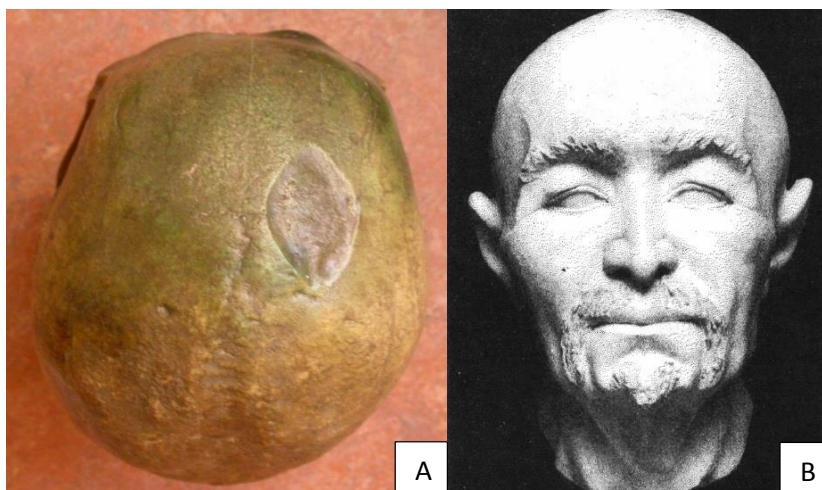
A lelőhely 53. számú X. századi objektumából Adultus nő jelképesen trepanált koponyája került elő (Paja, 2013). A koponya bal oldalán található szilvamag alakú trepanáció 35*23 mm nagyságú.

4. ábra: Algyő-MOL1 lelőhely, 53. obj., X. század, 35*23 mm-s jelképes trepanáció egy Ad. nő koponyájának bal oldalán (Bereczki Zsolt felvétele).

Benepusztá (Ladánybene)

Az 1. számú sírban egy X. századi Senium férfi nyugodott (Anda, 1951; Nemeskéri et al., 1960; Fehér et al., 1962; Grynaeus, 1996). A szilvamag alakú 52*35 mm-es jelképes trepanációt a koponyatetőn, a jobb oldali os parietalén végezték (5A. ábra). A koponya arcreekonstrukcióját Kustár Ágnes készítette (Kustár-Skultéty, 1996) (5B. ábra).

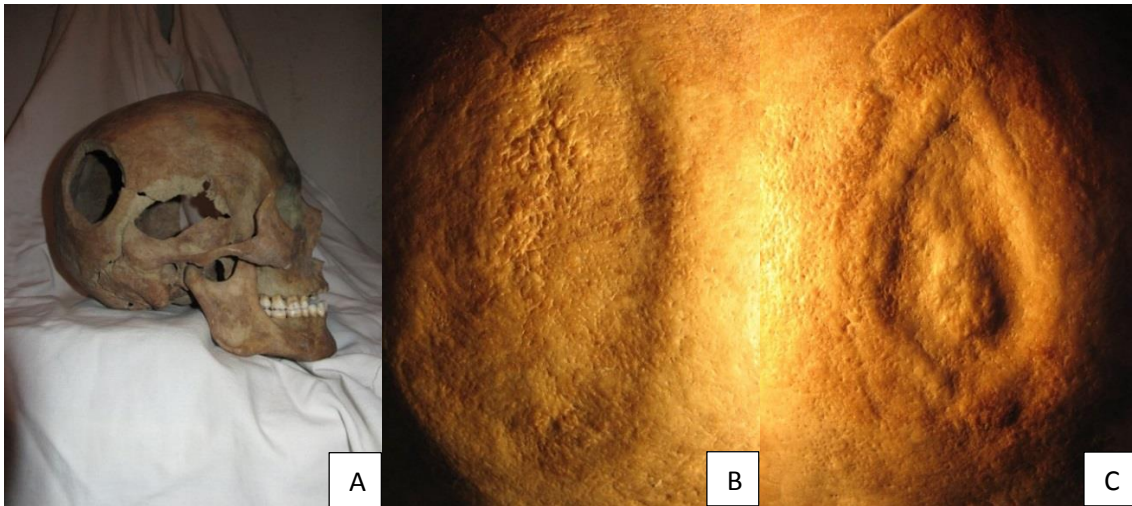

5. ábra: Ladánybene-Benepusztá lelőhely, 1. sír, X. század; 5A: Sen. férfi koponya jobb oldalán 52*35 mm-es jelképes trepanációval (Anda, 1951, Nemeskéri et al., 1960)

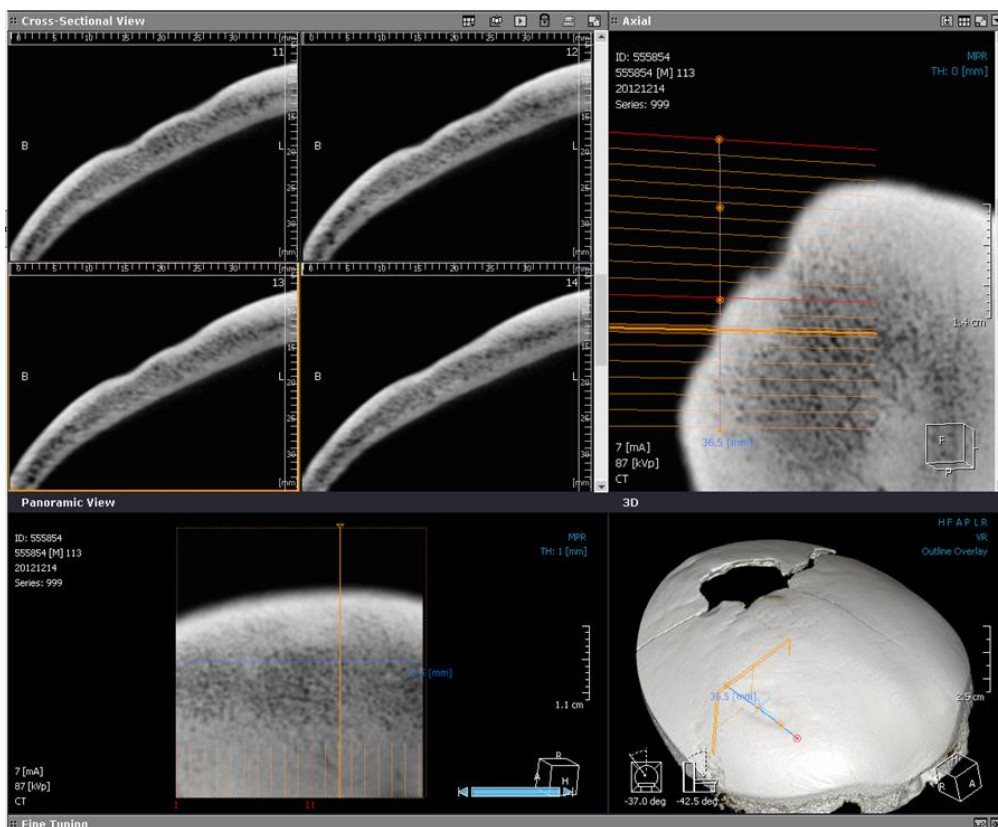
(<http://www.europeana.eu/portal/record/2023901/33497EB3482CBD4EC2C2E8BAAAA426902FFAD207.html?start=2&query=who%3A%28F%C3%B3thi+Erzs%C3%A9bet%29&startPage=1&rows=12>, Fóthi Erzsébet, MTM Embertani Tár); 5B: A koponya arcreekonstrukciója (Kustár, 1996).

Bélmegyer-Csömöki-domb

A késő avar kori temető 27. számú sírjából egy Maturus férfi koponyája került elő (Medgyesi, 1991). A jobb os parietale hátsó részén egy nagy kiterjedésű sebészi trepanáció (6A. ábra) található, a koponyatetőn pedig 4 jelképes trepanáció figyelhető meg (Bereczki et al., 2013). A bal os parietale hátulsó részén egy nagy, 50*23 mm kiterjedésű kaparással készült ovális trepanáció látható (6B. ábra), míg a koponya jobb oldalán, az os frontalén egy szintén nagy kiterjedésű, 34*19 mm-s szilvamag alakú beavatkozás nyoma lelhető fel (6C. ábra). Utóbbi seb véséssel készült, a csontmag jól kivethető. A fejtetőn, a sutura sagittalisson két kisebb, kerek jelképes trepanáció található. A volumetomográfos felvételeken (7. ábra) jól látható a vékony másodlagos kortikális csonttréteg, mely a gyógyulásra utal. Megfigyelhető a szivacsos állomány viszonylagos érintetlensége is, amely alapján feltételezhető, hogy a sebzés inkább véséssel, és nem maratással, vagy égetéssel készült.

6. ábra: Bélmegyer-Csömöki-domb, 27. sír, késő avar kor; 6A: Mat. férfi koponyája jobb oldalán sebészi trepanációval; 6B: ovális kapart jelképes trepanáció a bal os parietalén; 6C: szilvavag formájú véset a os frontale jobb oldalán (Bereczki Zsolt felvételei).

7. ábra: Bélmegyer-Csömöki-domb, 27. sír, késő avar kor, Mat. férfi koponyájának digitális volumentomográfos (CBCT) felvétele a szilvavag formájú lézió területén (Dr. Patonay Lajos felvétele, SOTE – Kreatív Dentál Kft.).

Berkesz

Az ismeretlen sírszámú maradványok 10935. leltári számmal vannak nyilvántartva az MTM Embertani Tárában. A X. századnak tartott Maturus férfi koponyáján volt észlelhető a 44*57 mm-es jelképes trepanáció, melynek a koponyán való elhelyezkedése nem ismert (Bernert et al., 2006).

Bodrogszerdahely

A X. századi 1. kurgánból került elő egy Adultus férfi koponyája, melyen 5 jelképes trepanáció is található. A koponya bal oldalán egy 30*18 mm-es ovális jelképes trepanáció figyelhető meg (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996).

Budapest-Kőbánya

A 856. leltári számú Senium férfi koponya a bal oldalán 40*35 mm-es jelképes trepanáció található (Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996). A sírt a X. századra datálták.

Egyek-Óhát-Pusztakócs

33*19 mm-es jelképes trepanáció figyelhető meg a X-XI. századi temető ismeretlen sírszámú koponyájának bal oldalán, mely egy Maturus férfihez tartozott. Egy további kicsi, kerek szimbolikus trepanáció is megfigyelhető a koponyán (Nemeskéri, 1965; Grynaeus, 1996).

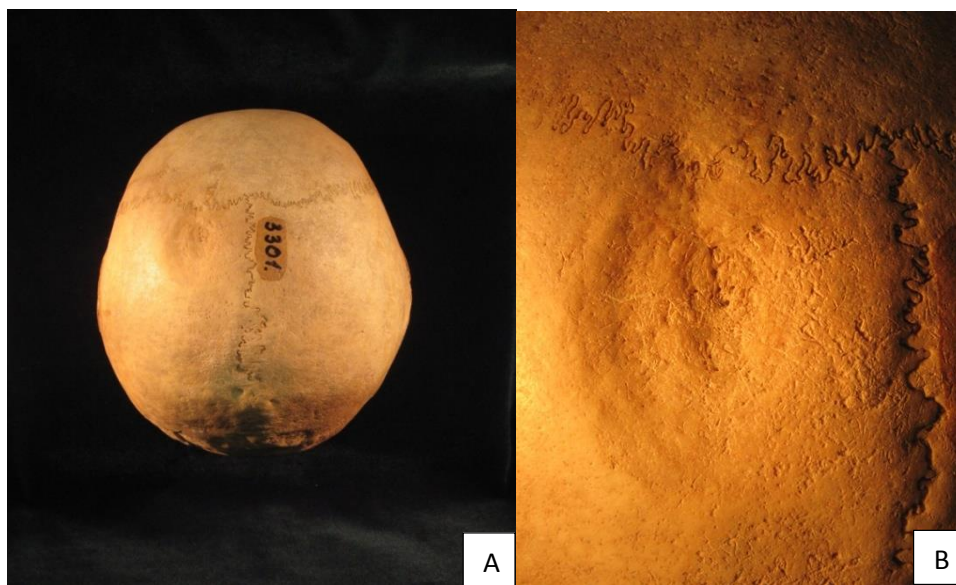
Karos

A X. századi temető (M. Nepper-Révész, 1990) 13. számú sírjában talált Senium férfi koponya jobb oldalán egy 44*34 mm-es beavatkozás figyelhető meg (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996). A II/11-es számú sírban szintén Senium férfi koponyáján, a középvonalban egy 69*54 mm-es sebzés található (Kustár-Szikossy, 1995; Révész, 1996). A III/11. sírban fekvő Maturus férfi koponyáját jobb oldalon szintén ellátták egy 38*27 mm-es jelképes trepanációval. Egy további, ismeretlen sírszámú (ltsz. 1438.) Maturus férfi koponyája jobb

oldalán 63*54 mm-es jelképes trepanáció található (Nemeskéri et al., 1960; Fehér et al., 1962).

Kecskemét-Városföld, Aranykalász TSZ

A X. századi temető 1. sírjában egy Maturus férfi nyugodott. A koponya bal os parietaléján, a sutura coronalistól indulva egy 41*28 mm nagyságú szilvavag alakú kapart jelképes trepanációt láthatunk (Marcsik, 1974) (8. ábra).

8. ábra: Kecskemét-Városföld- Aranykalász TSZ, 1. sír, Mat. férfi; 8A: a koponya felülnézete; 8B: a koponya bal oldalán található 41*28 mm-es jelképes trepanáció (Bereczki Zsolt felvételei).

Kenézlő

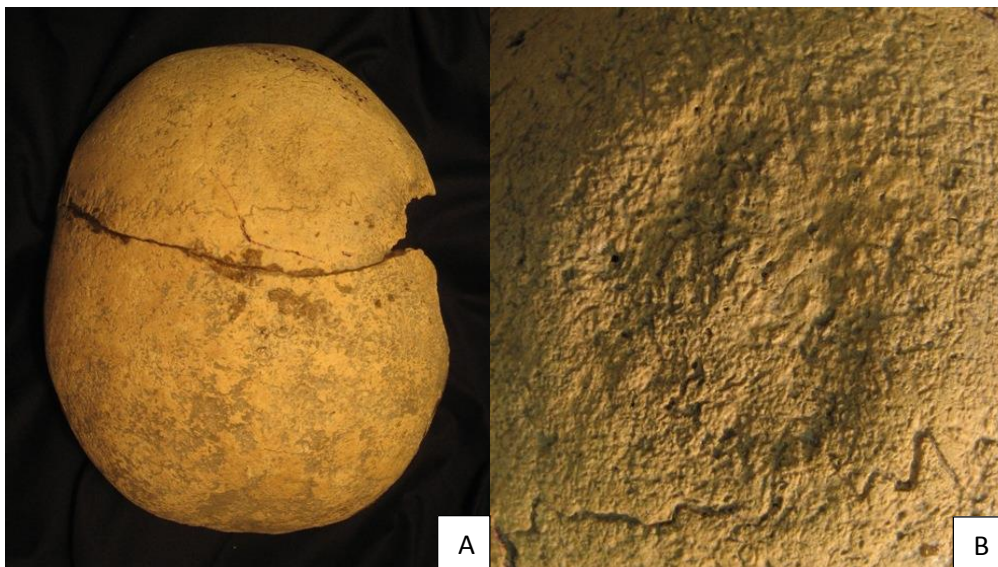
A X. századi temetkezés 24. sírjának női koponyáján 60 mm hosszú jelképes trepanáció figyelhető meg (Grynaeus, 1996; Bernert et al., 2006).

Keszthely-Fenékpuszt

A VII. századi temetkezés 466. leltári számú Senium női koponyájának középvonalában található egy 30*13 mm-es jelképes trepanáció (Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996).

Kiskőrös-Város alatt

A temető használata a VIII-X. század közé tehető (Lipták, 1983). Az 57. számú sír Senium férfi koponyájának jobb oldalán, a homlokcsonton található egy 31*24 mm-es szilvamag alakú, a közepén kissé kiemelkedő jelképes trepanáció (9. ábra) (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus 1996).

9. ábra: Kiskőrös-Város alatt , 57. sír, VIII-X. század, Sen. férfi koponya; 9A: a koponya felülnézetből; 9B: a homlokcsont jobb oldalán megfigyelhető 31*24 mm-s jelképes trepanáció (Bereczki Zsolt felvételei).

Kiszombor B

A lelőhely X-XI. századi részének 184. számú sírjából került elő egy Adultus férfi koponyája, melynek bal oldalán látható egy 73*46 mm-es trepanáció (Bartucz, 1966; Erdei, 1995). A 410. számú sír Maturus férfi koponyájának jobb oldalon található egy igen nagy kiterjedésű, 88*63 mm-es erősen cicatrizált sebhely.

Klárafalva B

Ismeretlen sírszámú Árpád-kori Maturus férfi maradványain (ltsz. 2461.) a koponya jobb oldalán egy 32*15 mm-es ovális jelképes trepanáció található (Bartucz, 1960; Grynaeus, 1996).

Mezőtúr-Vizköz

A X. századra keltezett 2. sírban nyugvó Senium férfi koponyájának középvonalában található egy 30*15 mm-es ovális jelképes trepanáció (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996). További 2 kisebb szimbolikus véset is megtalálható a calvariumon, egyikük 28*21 mm-es méretével alig marad el az általunk felállított mérethatártól.

Palotabozsok

A 22. számú Árpád-kori sírból egy Maturus férfi koponyája került elő, melynek bal oldalán egy 25*31 mm-es kaparással készült jelképes trepanációt láthatunk (Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996).

Pusztapáka-Nándorhalom

A C14-es vizsgálattal 1021-1155 közé datált 90. számú sírban Senium nő maradványai nyugodtak (Molnár et al., 2014). A bal arcfélben egy nagy kiterjedésű szarkóma található, ami érinti az os ethmoidalét, a bal orbitát és az os palatinumot (10A. ábra). Az orrsövény ennek hatására elferdült, jól kivehetők a sugaras, szabálytalan újsontképződmények. A bal os parietalén, egy kis kerek jelképes trepanáció található, a jobb os parietalén pedig, egy jóval nagyobb ovális trepanáció helyezkedik el a sutura sagittalis közelében, a varratot magát is érintve (10B. ábra). Felmerül, hogy ez a nagy kiterjedésű sebzés esetlegesen három kisebb kerek, egymást érintő trepanációból áll össze. Szintén lehetséges, hogy a gyógyult jelképes trepanációk rituális gyógyítási kísérlet formájában összefüggésben állnak a szarkómával.

10. ábra: Pusztapáka-Nádorhalom, 90. sír, Sen. nő koponyája; 10A: a koponya az arc feltehetően szarkómás elváltozásával; 10B: a fejtetőn elhelyezkedő jelképes trepanációk (Hajdú Tamás felvételei).

Rétközberencs-Paromdomb

A 3. számú sír a X. századra datálható (Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996; Szathmáry-Marcsik, 2006). A férfi koponyájának bal oldalán 32*22 mm-es ovális jelképes trepanáció található. A koponyatető középvonalaiban 60*28 mm-es sebészi trepanáció is megfigyelhető (Bartucz, 1966).

Szabolcs-Református parókia

A IX-X. századra datált 17. számú sír férfi koponyájának bal oldalán (csupán képek alapján ismerhető) nagyméretű ovális jelképes trepanáció látható (Szathmáry 1980, 1981; Grynaeus, 1996; Szathmáry-Marcsik, 2006).

Százhalombatta-Pannóniapuszt

A XI. századira keltezett 5. számú sír Adultus férfi koponyájának bal oldalán 34*18 mm kiterjedésű jelképes trepanáció látható (Nemeskér et al., 1960; Grynaeus, 1996).

X-XI. századi temető 95. számú sírjából származó Maturus nő koponyáján egy nagy méretű, 60*37 mm-es szilvماغ alakú jelképes trepanáció található (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996) (11. ábra). A beavatkozást a koponyatető középvonalában, a bregma pontból kiindulva végezték. A bregma környékén további 2 kis méretű, kerek jelképes trepanáció is megtalálható.

11. ábra: Szentes-Szent László, Tárkány-Szücs-föld, 95. sír, X-XI. század, Mat. nő koponyája, középvonalában a bregma ponttól kiinduló 60*37 mm-es jelképes trepanációval és a bregma két oldalán található kicsi, kerek vésetekkel (Bereczki Zsolt felvétele).

Tápiószele-Kísérleti Gazdaság

Az XI. századra keltezett 4. számú sírban nyugvó Adultus nő koponyájának bal oldalán egy 44*30 mm-es beavatkozás található (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996). A koponyán egy további kör alakú jelképes trepanáció is megfigyelhető.

Tiszabercel-Ráctemető

A 6. számú, X. századi sírban nyugvó Adultus férfi koponyáján egy 39*15 mm-es jelképes trepanációt írtak le (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996). A koponyán még egy kicsi, kör alakú jelképes trepanáció is található.

Tiszaderzs

A késő avar korra keltezett 23-as számú sírból egy Adultus férfi koponyája került elő, melynek os parietaléin szimmetrikusan két oldalt a sutura coronalis vonalát lazán követve 2-2 ovális bekarcolt jelképes trepanáció látható (12. ábra) (Nemeskéri, 1960; Grynaeus, 1996). A 4 trepanáció méretei: 28*9 mm, 38*20 mm, 48*23 mm, 32*11 mm.

12. ábra: Tiszaderzs, 23. sír, késő avar kor, Adultus férfi koponyája, két oldalán szimmetrikusan 28*9 mm, 38*20 mm, 48*23 mm, 32*11 mm nagyságú jelképes trepanációkkal (Pap Ildikó (MTM Embertani Tár) engedélyével).

Tiszaeszlár-Bashalom

A 9. számú, X. századra keltezett sír Adultus női koponyáján két szimbolikus trepanáció látható (Nemeskéri et al., 1960; Fehér et al., 1962; Grynaeus, 1996; Bernert et al., 2006). A nagyobb seb 42*24 mm-es, a kisebb 38*22 mm, a koponyán kétoldalt szimmetrikusan helyezkednek el.

Tuzsér-Boszorkányhegy

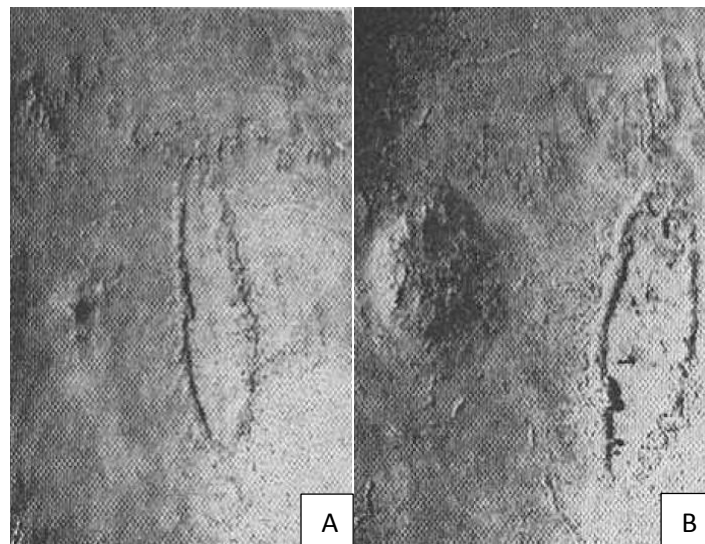
A 12. számú, X. századra datált sír Maturus férfi koponyájának jobb oldalán, 43*36 mm-es jelképes trepanáció található. A koponyán további két kicsi, kerek jelképes trepanáció is megfigyelhető (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996).

Veszprém-Újtelep

IX-X. századi szám nélküli sír (ltsz. 5441) Senium férfi koponyájának bal oldalán 40*32 mm-es ovális jelképes trepanáció található (Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996).

Zsitvabesenyő

A XI. századi temető 11. számú sírjának Maturus férfi koponyáján több jelképes trepanáció található (Nemeskéri et al, 1960; Grynaeus, 1996). A koponya jobb és bal oldalán 1-1 ovális, karcolt 33*11 és 31*10 mm-es sebzés fedezhető fel (13. ábra). A koponyán további 3 kis kör alakú trepanációt is készítettek.

13. ábra: Zsitvabesenyő, 11. sír, XI. század, Mat. férfi koponya; 13A: 33*11 mm-es karcolt jelképes trepanáció; 1B: 31*10 mm-es jelképes trepanáció egy kerek, kipattintott vésettél (Nemeskéri et al., 1960).

Értékelés

Az avar és a honfoglalás kori esetek elkülönítését két ok miatt sem éreztük indokoltnak. Egyrészt az eddigi ismereteink alapján a két csoport jelképes trepanációs hagyományai nem különböznek egymástól, másrészt az avar kori esetek alacsony száma jelentősen rontotta volna az adatok értékelhetőségét. Ha a jövőben az esetszám mindkét csoportban nagymértékben növekszik, a vizsgálatokat elkülönítve is érdemes lesz lefolytatni, de jelenlegi ismereteink szerint nem várható jelentős különbség.

A nagy szilvamag vagy ovális formájú léziók előfordulása a két nem között hasonló arányokat mutat, mint amelyet korábban már más szerzők is tapasztaltak a gyakoribb kisméretű, kerek léziókkal és a jelenség egészével kapcsolatban (Nemeskéri et al., 1960, Grynaeus, 1996, Bernert. et. al., 2006): az esetek túlnyomó többsége a férfiakon figyelhető meg, fiatalkorú trepanált egyén pedig nem fordult elő.

A kutatás egy korábbi szakaszában azt feltételeztük, hogy a két nem között különbség figyelhető meg a léziók koponyatetőn való elhelyezésében. Az oldaltság különbségei azonban az esetszám növekedésével eltűnni látszanak. Noha ez a mennyiség statisztikai elemzésre továbbra sem alkalmas, a jelenség mégis rámutat az esetszám növelésének és a további trepanációs kutatásoknak a fontosságára.

A szilvamag vagy ovális formájú beavatkozást feltehetően ugyanolyan okokból készítették, mint a gyakoribb típusokat. Az eltérő forma magyarázata lehet Dienes (1983) felvetése, miszerint a léziók komolysága összefüggésben állhat annak a problémának a súlyával, amit kezelni kívántak a beavatkozással. Mivel Dienes nem választja el élesen a sebészi és jelképes trepanációkat, úgy gondolja, hogy a legsúlyosabb esetekben a koponyát teljesen megnyitották, de ez a feltételezés valószínűleg téves.

Az egészséget vagy az életet komolyan veszélyeztető fizikai vagy lelki problémák kezelésének ezt a módját bizonyos értelemben alátámasztják azok a megfigyelések, amelyek a szilvamag forma szimbolikájával kapcsolatosak.

A magyar jelképrendszerben az általunk vizsgált forma több helyen is előfordul. Magként a születés-halál-újjászületés szimbóluma, minthogy tulajdonképpen a magnak is meg kell halnia egy új élet létrehozásához (Szemadám, 1994). A mag jelképezi magát az ember elpusztíthatatlan részét, a lelket is (Lükő, 1942).

A szilvamag forma a vulvára is utalhat. A vulvát, mint jelképet több aspektusban is ábrázolták (Jankovics, 1994). Egyrészt a Nagy Istenanyát jelenítette meg az archaikus kozmológiákban, akinek az égi képmása a Tejút, vulváját pedig a Tejút hasadéka jelképezi.

További szimbólumok, melyek helyettesíthetik: rombusz, hajó, mandorla, hal. A mandorla, mint mandula formájú dicsfény elsősorban a szüzi fogantatást jelképezi. Krisztus és Mária körül olyan eseményekkor jelenik meg, melyek a világok közti átkelésnek felelnek meg. A mandorla kozmikus szinten az Istenanya vulváját, a világfa odvát is jelenti. A hal a meghaló és feltámadó istenek jelképe.

Tudván, hogy a magyar népművészet milyen hosszú időn át képes volt megőrizni a régi hiedelemvilág bizonyos elemeit, a fentiek igazolni látszanak azt a feltevésünket, hogy ezek a különleges formájú beavatkozások szakrális, rituális célzattal készültek, és egyértelmű nemi szimbolikával rendelkeznek. A léziók formája a rituálé során segítségül hívott természetfeletti erő jellegére, nemiségére utalhat.

A kutatás további szakaszában mindenképp szükséges lesz újabb esetek felkutatása és elemzése, a posztkraniális vázak leírása, a szakrális háttér részletesebb felderítése, valamint az néprajzkutatókkal, vallástörténészekkel és régészekkel való folyamatos együttműködés.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom célja a 30 mm feletti átmérővel rendelkező szilvamac alakú vagy ovális jelképes trepanációk összegyűjtése a Kárpát-medence különböző történeti időszakainak bioarcheológiai leletanyagából, valamint a kapott adatok értékelése a vonatkozó embertani, régészeti, történeti és néprajzi ismeretek tükrében.

A munka alapját korábbi fontos összefoglaló munkák (Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996; Bernert et al., 2006), valamint részletes esetleírásokat közlő művek (Anda, 1951; Bartucz, 1950, 1966) adják. Korábbi esetleírások, gyűjteményi bejegyzések szintén segítettek a munkánkat. Az adatok pontosításához a történeti embertanban szokásos makromorfológiai módszereket alkalmaztam (Acsádi-Nemeskéri, 1970; Knussmann, 1988; Ubelaker, 1989; Buikstra-Ubelaker, 1994; Bass, 1995; White et al., 2011).

34 koponyán összesen 39 db 30 mm feletti szilvamac alakú vagy ovális jelképes trepanációt találtunk. A férfiak jóval nagyobb arányban vannak jelen a trepanáltak között, mint a nők, fiatalok pedig nem találhatók meg az anyagban. Mindezek egybe esnek a jelképes trepanációkkal kapcsolatban korábban tapasztalt trendekkel. A koponyatetőn való elhelyezés nem mutat különbségeket a nemek tekintetében.

Feltételezésünk szerint a formát komolyabb fizikai vagy lelki problémák rituális orvoslásánál alkalmazták, amelyet a szilvamac, mint jelkép néphagyományokban betöltött szerepe meg is erősít.